

О. А. Сирінська, М. В. Майоров

ГРОМАДА ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Ця стаття представляє попередні результати польових досліджень громад турків-месхетинців, що потрапили в зону конфлікту на Сході України або були залучені до допомоги співвітчизникам – внутрішньопереміщеним особам із зони Антитерористичної операції (АТО)¹. Відповідні польові дослідження проводилися з 2 листопада до 6 грудня 2014 року. Науковці проводили групові та індивідуальні аудіоінтерв'ю, моніторинг ЗМІ, а також використовували довідкову літературу. Інтерв'ю були зібрані в місцях компактного поселення громад турків-месхетинців у таких локаціях: м. Миколаїв та с. Виноградівка Миколаївської області, м. Слов'янськ Донецької області та смт Чаплинка Херсонської області. Загалом за два місяці реалізації проекту було зібрано 22 інтерв'ю з представниками громади турків-месхетинців, 3 інтерв'ю з представниками місцевої влади, 2 – з громадськими активістами, що працюють з національними громадами у відповідних регіонах, та 3 – з місцевим населенням, що не належить до турецько-месхетинської громади.

Основними завданнями дослідницької групи були:

- 1) оцінити становище громади турків-месхетинців у м. Слов'янську під час перебування регіону під контролем бойовиків “ДНР” та після звільнення силами АТО;
- 2) з'ясувати вплив бойових дій на Сході України та анексії Криму на громади, що проживають за межами зони конфлікту;
- 3) з'ясувати стан взаємодії влади, громади та організацій національних меншин щодо допомоги внутрішньопереміщеним особам;
- 4) з'ясувати головні причини, чинники та “лінії розколу” суспільних настроїв, які лежать в основі наявних або потенційних конфліктів; ідентифікувати основних акторів.

Загальна характеристика становища турків-месхетинців

Турки месхетинці – тюркський народ, мусульмани-суніти, які походять з грузинського регіону Месхетія, але після депортації в 1944 році більше як компактна група там не проживають. Ця етнічна група сформувалася в контактній зоні турецького та азербайджанського народів, на землях, які в добу Середньовіччя були частиною грузинських держав і мали картвельське населення. Існують принципово різні погляди на походження турків-месхетинців. Більш поширений погляд полягає в тому, щоб трактувати їх як споконвічних тюрків, які переселилися на грузинські території та увібрали елементи грузинської культури. Натомість у Грузії превалює точка зору, що турки-месхетинці – це давнє грузинське населення Месхетії, яке під впливом асиміляційної політики Османської імперії спочатку прийняло іслам, а згодом перейшло на тюркську мову. Виходячи з такої позиції, грузинське керівництво питання репатріації турків-месхетинців до Месхетії ставить у залежність від готовності представників громади визнати себе “потурченими грузинами” та в перспективі натуралізуватися.

До 1829 року Месхетія перебувала у складі Османської імперії; за наслідками Адріанопольського договору в тому році вона відійшла до Російської імперії як прикордонна область. У 1878 році, після відсунення далі кордонів, територія проживання турків-месхетинців стала внутрішньою областю російського Кавказу, але у 1921-му – знову прикордонною (між радянською Грузією і Туреччиною). Саме розташування ареалу компактного розселення турків-месхетинців на кордоні з потенційним противником Туреччиною відіграло визначальну роль при ухваленні радянським керівництвом рішення про тотальну депортацію цього народу у внутрішні регіони СРСР восени 1944 року. Місця для поселення депортованих були визначені переважно в середньоазійських республіках – Узбекистані, Казахстані, Киргизії. Як і кримським татарам, туркам-месхетинцям не дозволили повернутися на батьківщину в 1957 році, коли з депортації повернулися чеченський, інгуський, караївський, балкарський та інші народи.

Масове переселення турків-месхетинців із республік Середньої Азії наприкінці 1980-х було зумовлене як зняттям всіх обмежень на місце проживання, так і міжетнічними зіткненнями у Ферганській долині Узбекистану, внаслідок яких багато членів громади стали жертвами погромів. Оскільки Грузія зайняла жорстку позицію в питанні повернення турків-месхетинців до Месхетії, окремі громади цього народу розселилися в різних країнах пострадянського простору, в Туреччині та навіть у США. Деякі громади стали об'єктом нових переслідувань та жертвами міжнаціональних конфліктів як це трапилося, наприклад, у Нагірному Карабасі.

За даними дослідниці О. Малиновської, основними мотивами міграції турків-месхетинців до України стали стабільність внутрішньополітичної ситуації та у міжетнічних стосунках, порівняно високий (у межах СРСР) рівень соціально-економічного розвитку, незначна щільність населення, великі земельні ресурси, наявність житла і роботи [Малиновская 2006, 77]. Один з респондентів у Виноградівці так пояснив мотиви міграції до України: “Коли їхали, то думали, що ненадовго. Місяць-два – і поїдемо на Батьківщину. Основними мотивами були житло і робота”. Одним із важливих факторів для міграції була рекомендація батьків чи знайомих, що проходили військову службу чи під час Другої світової війни опинилися на території України [Інтерв'ю з головою херсонського..., 4]. За інформацією респондентів, у підсумку турки-месхетинці переселялись до України цілими селами разом з родичами. Так, за словами одного з респондентів з Виноградівки, спочатку хтось один приїхав, бо сподобалось у Миколаєві служити, а за ним всі родичі і сусіди із сусідніх сіл, з якими їх ще колись із Грузії разом виселили.

Турецько-месхетинське Міжнародне товариство “Ватан” оцінює чисельність громади в Україні у близько 10 тис. осіб. За інформацією голови діаспори турків-месхетинців в Україні Марата Расулова [Інтерв'ю з головою Міжнародного...], найчисленнішими є громади в Донецькій, Херсонській та Миколаївській областях. Ці дані загалом збігаються з даними перепису населення України 2001 року, за яким чисельність громад турків та турків-месхетинців у цих регіонах складала 1791, 3736 та 758 осіб відповідно. Загалом, перепис населення зафіксував 336 турків-месхетинців та 8844 турків. О. Малиновська об'єднує ці показники, оскільки більшість опитаних під час проведення перепису орієнтувались на старі записи про національність у паспорті, де більшість турків-месхетинців були записані просто як турки [Малиновская 2006, 73]. Таким чином, на її думку, загальна чисельність громади в Україні мала становити близько 9180 осіб.

Результати дослідження

Стан, у якому нині перебувають громади турків-месхетинців, суттєво відрізняється у трьох відвіданих регіонах: постконфліктному Слов'янську, прикордонній Чаплинці та порівняно спокійній Виноградівці.

Місто Слов'янськ Слов'янського району Донецької області

Громада турків-месхетинців у Слов'янську Донецької області є однією з найчисленніших в Україні (826 осіб на території Слов'янської міськради та 197 осіб у Слов'янському районі). У мікрорайоні Червоний Молочар з кінця 1980-х існує табір переселенців, окремі домогосподарства також зосереджені в прилеглому селищі Семенівка та інших місцях.

Створення тимчасового табору для переселенців пояснюється тим, що більшість із турків-месхетинців, що потрапили до України, на момент приїзду передбачали, що перебуватимуть в Україні тимчасово і тому не вважали за потрібне облаштуватися на постійне проживання. Зараз представники громади турків-месхетинців на питання, чи хочуть біженці зі Слов'янська, що потрапили до Росії і Туреччини, повернутись до України, відповідають позитивно і кажуть, що тут у них уже склались міцні соціальні зв'язки. Показовим також було те, що представники громади турків-месхетинців Слов'янська і Слов'янського району жодного разу під час розмови не згадали про свою історичну батьківщину – Грузію.

Географічно компактні поселення турків-месхетинців розташовані на околицях Слов'янська. Це приватний сектор. Головним заняттям турецько-месхетинської громади є сільське господарство (переважно городина, а також тваринництво). Інші мешканці Слов'янська характеризують турків-месхетинців як працьовитих аграріїв, господарників. Дехто скаржився на те, що турецька громада перебуває у кращих умовах для ведення сільського господарства, ніж інші мешканці Слов'янська (наявність великих земельних ділянок, згуртованість і взаємодопомога) [Інтерв'ю з керівником...]. Частина турків-месхетинців зайнята в торгівлі, зокрема, неподалік Червоного Молочара на трасі Слов'янськ – Краматорськ був ринок, де працювало багато представників громади.

Всередині громади помітне соціально-майнове розшарування: в той час як частина сімей продовжує мешкати в таборі переселенців у поганих побутових умовах, інші мають доволі цінні приватні будинки, автотранспорт тощо. При цьому дослідницька група не виявила ознак антагонізму на ґрунті різного соціально-матеріального становища. Наявність табору переселенців демонструється турками-месхетинцями як свідчення загальної невлаштованості всієї громади. Зі слів представників громади, з часом сім'ї перебираються з табору у власні домогосподарства, а звільнені в таборі місця займаються іншими.

Своє становище до початку бойових дій турки-месхетинці оцінюють загалом як позитивне: серйозних конфліктів з оточенням на ґрунті ксенофобії не було, доступ до медичних послуг і середньої освіти для дітей – наявний. Представники громади підкреслювали власну лояльність до Української держави, а також наводили приклади позитивних відносин з місцевим нетурецьким населенням, навіть міжетнічних шлюбів. Серед турків-месхетинців наявні особи з вищою освітою та статусними професіями (група спілкувалася з юристом). Проблемою соціалізації старшого покоління турків-месхетинців, з їхніх слів, є незнання української мови.

Громада турків-месхетинців у Слов'янську є доволі релігійною. За словами співрозмовників, у Червоному Молочарі наразі є 4 імами, у Семенівці принаймні 1. Ще один імам помер під час бойових дій через ускладнення після інсульту. Громади належать до компетенції Духовного управління мусульман України (ДУМУ) і з іншими місцевими мусульманськими громадами не взаємодіють.

Конфлікт у Слов'янську тривав із 12 квітня до 5 липня 2014 року. Протягом цього періоду місто було під контролем озброєних бойовиків “Донецької народної республіки” на чолі з громадянином РФ Ігорем Гіркіним (“Стрелковим”). Вже у квітні місто було заблоковане з різних напрямків силами Антитерористичної операції. Основні бойові зіткнення між формуваннями “ДНР” та українськими військовими

відбувалися на околицях Слов'янська, зокрема на Семенівці та Червоному Молочарі, де проходить траса на Краматорськ – у той час також підконтрольне бойовикам місто. На трасах і перехрестях бойовики влаштували укріплені блокпости, за які в ході АТО велися бойові дії. Цивільне населення, яке пересувалося на приватному і громадському транспорті між Слов'янськом та Краматорськом, підлягало догляду на цих блокпостах. За словами місцевого мешканця, службу на одному з таких блокпостів несли, зокрема, чеченці. У Семенівці були обладнані склади боєприпасів і шпиталі бойовиків. Неподалік розташована гора Карачун, на якій з травня дислокувалися сили АТО. Карачун є панівною висотою в районі Слов'янська і Краматорська, там перебували артилерійські позиції АТО, які завдавали ударів по позиціях та колонах бойовиків. Район Семенівки також зазнав ударів ВПС Збройних сил України. 29 травня бойовики збили над Червоним Молочарем вертоліт Мі-8МТ Національної гвардії України. Саме там загинув генерал-майор МВС Сергій Кульчицький. Турки-месхетинці показували місце падіння вертольота. Значні руйнування Семенівки сталися зокрема під час обстрілу колони бойовиків, яка проривалася зі Слов'янська на Краматорськ 5 липня.

Під час конфлікту турки-месхетинці зайняли нейтрально-вичікувальну позицію. За словами представників громади, ніхто з турків-месхетинців не брав участі в т. зв. “референдумі за самовизначення ДНР” 11 травня, ніхто не записався до лав збройних формувань “ДНР”. Представники турків-месхетинців спочатку відвідували мітинги за “ДНР” на центральній площі Слов'янська, однак лише для того, щоб розібратися “що відбувається”. Агітатори “ДНР” приїздили до табору в Червоному Молочарі, однак не змогли завербувати представників громади у свої структури. Водночас, за словами голови Міжнародного товариства “Ватан” в Україні Марата Расулова [Інтерв'ю з головою Міжнародного...], деяка частина турків-месхетинців на початку конфлікту все ж висловлювала певні симпатії до сепаратистів. На його думку, турки-месхетинці в Автономній Республіці Крим та на Донбасі, як і решта немісцевого населення, були великою мірою дезінформовані російською пропагандою, яка велася через ЗМІ. Зокрема, родичі респондента, що проживали неподалік захопленої бойовиками лікарні в Семенівці, на момент початку конфлікту симпатизували “ДНР”. Після того як сталися вилучення продуктів господарства (сир, молоко) та численні випадки грабунку населення, сім'я “побачила справжнє обличчя” бойовиків і змінила свої симпатії. На думку М. Расулова, Росія кількома роками раніше почала вести активну інформаційну політику та перебуває в цьому відношенні на кілька кроків попереду України [Інтерв'ю з головою Міжнародного...].

У ході бойових дій частина місцевих турків-месхетинців покинула Слов'янськ. Головними напрямками переселення були Ростов-на-Дону (РФ), АР Крим, Донецьк, Миколаївська область, Туреччина. За свідченням респондентів, влітку 2014 року турки-месхетинці з Донецької області побоювалися їхати в Миколаївську та Херсонську область, оскільки очікували, що воєнні дії можуть розпочатися і там. Такі побоювання були логічними з огляду на те, що південні регіони України були близько до окупованого Криму, а активісти “російської весни” відкрито заявляли, що бачать їх у складі “Новоросії”. Через це більшість переселенців турків-месхетинців з Донецької області виїхали до Російської Федерації, зокрема в місто Ростов-на-Дону, в Краснодарський край, Ставропольський край. У розмові турки-месхетинці зазначають, що бойовики “ДНР” нібито спеціально відкрили коридор для переселення в РФ, а на територію, підконтрольну українській владі, не пропускали.

Вибір місць тимчасового переселення був зумовлений наявністю родичів або просто місцевої етнічної громади. Деякі турки-месхетинці за сприяння закордонних громадських організацій перебралися з регіону конфлікту в Туреччину та навіть до США. Представники громади зверталися до консульських установ Туреччини в Україні за отриманням допомоги у вивезенні людей із зони конфлікту. Попри

висловлення такого прохання безпосередньо під час зустрічей “на найвищому рівні”, офіційні представники Туреччини пообіцяли лише підтримати осіб, які зуміють виїхати самотужки. За даними представників громади, до Туреччини виїхало приблизно 15–20 родин турків-месхетинців.

Більшість представників громади, які на час бойових дій покинули північ Донеччини (Слов’янськ, Краматорськ і т. д.), вже повернулися назад і зайняті облаштуванням своїх домівок після руйнувань. За оцінкою Марата Расулова, загалом на звільнені території Донбасу повернулось близько 70 % турків-месхетинців, які раніше проживали в регіоні [Інтерв’ю з головою Міжнародного...]. Водночас частина переселенців (переважно жінки та діти) поки що залишаються в Російській Федерації. Там вони відчувають незручності у зв’язку з відсутністю місцевої реєстрації місця проживання: проблеми з медичним обслуговуванням, влаштуванням дітей до школи. Турки-месхетинці, яким довелося побувати в РФ, висловлюють розчарування ставленням російської влади до переселенців. Зазначають, що реальну допомогу отримують лише від рідні. У громаді ознайомлені із ситуацією в Криму – про те, що місцева російська адміністрація примусово переселяє втікачів із зони конфлікту з півострова у внутрішні регіони РФ.

Багато турків-месхетинців залишалося під час обстрілів і боїв у своїх домівках. У цей час вони переховувалися в погребях. У Червоному Молочарі повідомили про поранення кількох членів громади і про загибель принаймні однієї особи. Майже повністю зруйнований ринок турків-месхетинців на трасі до Краматорська, неподалік Червоного Молочара. Великих руйнувань зазнали домоволодіння турків-месхетинців у Семенівці, зокрема по вулиці Лисичанська. Деякі будинки повністю зруйновані, інші сильно пошкоджені. Фінансові можливості деяких турків-месхетинців дозволили їм у цілому відновити зруйновані помешкання, водночас інші представники громади мешкають у непристосованих до зимового сезону приміщеннях, не маючи змоги відремонтувати свої будинки. Незважаючи на проведені Міністерством оборони роботи з розмінування, подекуди у дворах, на дорогах та полях місцеві мешканці знаходять небезпечні вибухові матеріали. Дані про те, що час від часу вибухові пристрої знаходять як на присадибних ділянках, так і на пасовиськах, підтверджують також учасники інтерв’ю. За словами представників громади, вони звертаються за допомогою у розмінуванні до української влади, водночас до моменту приїзду саперів намагаються візуально позначити місцерозташування небезпечної знахідки.

Представники громади нарікають на практичну відсутність матеріальної допомоги з боку держави. Крім необхідності ліквідації наслідків руйнувань, великою проблемою є безгрошів’я, відсутність працевлаштування та складнощі з тим, як розпочати весняні польові роботи. Урожай літа 2014 року переважно не був зібраний. Багато сімей під час обстрілів та бомбардувань втратили худобу і саджанці. Подібні проблеми спіткали і місцевих жителів Слов’янська, що мали свої невеликі присадибні ділянки: “Ну вибачте, цього року тут у всіх неврожай” [Інтерв’ю з керівником ГО...]. Незважаючи на ракетно-артилерійські обстріли, деякі мешканці табору переселенців у Червоному Молочарі намагалися займатися весняно-польовими роботами. Навіть за таких важких умов їм вдалося продати бодай трохи врожаю. Окремі представники громади виїздили у великі міста, наприклад до Харкова, і намагалися заробити стихійною торгівлею.

У громаді згадують, що кожному постраждалому домогосподарству виділили по 40 листів шиферу, що “на школу в Семенівці вся Україна збирала кошти”. Також зазначають, що є “відчутна допомога від Рината Ахметова”. Деяку допомогу надають волонтери та благодійні організації, однак цього недостатньо. Наприклад, згадують волонтерів зі Львова, які допомогли привести до ладу город, що постраждав від бомбардувань.

Замість повноцінного відновлення житла міська влада пропонує постраждалим тимчасово на зиму оселитися в гуртожитку. Така пропозиція оцінюється турками-месхетинцями негативно, оскільки, на їхню думку, в гуртожитку відсутні належні гігієнічні умови для проживання родин з дітьми. За словами Марата Расулова, Міжнародне товариство “Ватан” зверталось по допомогу до міжнародних благодійних фондів, однак поки що зусилля були марними. Водночас мають місце окремі ксенофобські прояви, коли “представники церкви” відмовили туркам-месхетинцям у матеріальній допомозі зі словами “нехай вам Магомет допомагає”.

Секретар міськради Слов’янська, полковник батальйону “Київ-2” Олег Зонтов погоджується з тим, що турки-месхетинці опинилися у складному матеріальному становищі, водночас він зазначив, що в першу чергу відновлюється багатоквартирне житло, а вже потім приватний сектор і для нього потрібні більші обсяги коштів [Інтерв’ю з секретарем міськради...].

У настроях лідерів громади м. Слов’янська присутнє побоювання репресій з боку української влади. Зокрема, у представників дослідницької групи прискіпливо з’ясували, чи мають вони офіційний дозвіл від міської влади на те, щоб фотографувати зруйновані домогосподарства та інфраструктуру турків-месхетинців. Побоювалися, що через діяльність дослідницької групи у громади “можуть бути проблеми”. Наводили приклад того, як українські військові викликали на допити представників громади через те, що вони самовільно поховали труп бойовика “ДНР”, який залишався на полі. Лідери громади не схильні брати на себе представницькі функції, говорять, що не можуть відповідати за кожного члена громади в таких умовах. “Не можна говорити за всіх. Нехай кожен сам за себе говорить”. Також у настроях громади відчуваються невпевненість в остаточному мирі у Слов’янську і страх відновлення бойових дій. На думку О. Зонтова, подібна поведінка є характерною не лише для представників цієї групи населення. Він вважає, що в місті загалом панує відчуття недовіри одне до одного, оскільки жителям важко забути ці події та персональну роль у них кожного: “Тоді він стояв з автоматом, а зараз прийшов і робить вигляд, що нічого не було” [Інтерв’ю з секретарем міськради...].

Представники громади хочуть миру і щоб більше те, що було, не повернулось, оскільки за півроку їм набридли війна і бомбардування: “Після того всього, що було, нам, мабуть, лікуватись уже треба”.

Селище міського типу Чаплинка Чаплинського району Херсонської області

З моменту проведення останнього перепису населення у громаді Херсонщини відбулась доволі відчутна внутрішня міграція. У Чаплинському районі практично обезлюдніло село Морозівка, де раніше частка населення турків-месхетинців складала майже 70 %. Тепер найчисленніші громади проживають у селах Хрестівка і Балтазарівка цього району. Переважна більшість турецько-месхетинських родин Чаплинського району зайнято в сільському господарстві, передусім у городництві.

Анексія Російською Федерацією Криму та спроби дестабілізації ситуації у східних та південних областях України негативно відбилися на становищі місцевих турків-месхетинців. Існує побоювання перекидання конфлікту на Херсонщину. За словами Марата Расулова, якщо раптом росіяни наступатимуть з Криму, “вони пройдуть через наших людей”, оскільки місця компактного проживання турків-месхетинців Херсонщини розташовані переважно поблизу адміністративного кордону з тимчасово окупованою територією [Інтерв’ю з головою Міжнародного...].

Незручностей завдає і сама ситуація фактичного перетворення внутрішнього адміністративного кордону АР Крим з Херсонською областю на міждержавний, зокрема ускладнений автомобільний рух. Наприклад, через тривалі (4–5 годин) очікування в автомобільній черзі на адміністративному кордоні стали рідшими зустрічі херсонських турків-месхетинців з представниками громади в місті Армянську. Так само

завдає дискомфорту відсутність мобільного телефонного зв'язку із Кримом. Члени громади зазначають, що навіть в РФ тепер дістатися легше, ніж на територію Криму. До погіршення матеріального становища громади призвели обмеження доступу до ринків збуту сільськогосподарської продукції (Крим і Донбас), а також різке подорожчання води, необхідної для займання зрошувальним землеробством.

Представники громади не змогли назвати точну кількість турків-месхетинців, які переселилися на Херсонщину із зони АТО, але підтверджували їхню наявність і те, що переважно вони зупинились у родичів.

Місцеві турки-месхетинці беруть активну участь у заходах, що проводяться для резервістів. Один із представників громади повідомив, що, за неофіційними даними, з боку турків-месхетинців Херсонщини в АТО беруть участь близько 35 осіб. Водночас голова громади не зміг цього підтвердити. Серед турків-месхетинців поширений рух на підтримку українських військовослужбовців. Зокрема, допомагають продуктами харчування: "Солдат мусить бути ситим". Лікар місцевого шпиталю, турок-месхетинець, розповів про те, як проводив навчання з початкової медичної підготовки для українських військових. Він поскаржився, що турецько-месхетинська громада на Херсонщині зазнає дискримінації та поборів з боку представників місцевої влади [Інтерв'ю з представниками...]. Він також розповів, що турки-месхетинці допомогли правоохоронним органам затримати чиновника місцевого військомату, який вимагав хабарі за виключення зі списків військовозобов'язаних.

Представники громади беруть участь у місцевому самоврядуванні. Зокрема, голова громади є депутатом селищної ради. За його словами, на момент початку конфлікту він запропонував запровадити систему контролю над поширенням пліток та заходи запобігання провокаціям. Кожен селищний депутат мав доповідати про всі підозрілі події і в разі потреби проводити збори, щоб завчасно попереджати можливі провокації.

Відчувається, що громада доволі закрита і традиційна. На запитання про те, чи сватаються до турецьких дівчат представники інших мусульманських громад, голова громади розповів, що батьки повинні правильно виховувати дітей і допомагати їм створювати та підтримувати стабільні родини.

Основними проблемами, які називають представники громади, є прояви ксенофобії та складнощі з отриманням українського громадянства. Деякі турки-месхетинці намагаються стати українськими громадянами вже упродовж двох десятиріч. Як приклади ксенофобії представники громади наводили появу образливих написів, а також випадок, коли місцевий вірменин публічно закликав виселити всіх турків. Туркам-месхетинцям помітно важко взаємодіяти з місцевим населенням. Досить часто негативні історії, що траплялись із представниками інших етносів, на Херсонщині приписують туркам-месхетинцям [Інтерв'ю зі співробітниками фонду...]. Відповідаючи на запитання про конфлікти, представники громади навели декілька прикладів несправедливого ставлення до турків-месхетинців з боку місцевих правоохоронних органів. Зокрема, одного з представників громади несправедливо засудили за вбивство, при тому, що було відомо, хто насправді вчинив цей злочин [Інтерв'ю з представниками...].

Місцеві турки-месхетинці уникали розмов про громаду кримських татар, поруч із якою вони проживають у деяких селах Херсонської області (зокрема, в Партизанах Генічеського району). Так само вони воліли не згадувати і про конфлікти, які виникали на міжконфесійному ґрунті (в Партизанах свого часу існувало як мінімум 3 мусульманські громади, що перебували між собою у напружених стосунках, – ДУМУ, ДУМК² і "Нурджалар").

Голова громади турків-месхетинців прийшов на призначену зустріч разом з імамом Херсонської області від ДУМУ шейхом Казімом. Однією з головних проблем, з якою, на думку шейха, стикаються турки-месхетинці Херсонської області, є те, що

частина представників громади вже більше 20 років не може отримати українське громадянство. За словами представників громади, в їхньому випадку місцеві чиновники з паспортного столу не лише натякають на отримання хабарів, але і всіляко затягують процес видачі українських паспортів. Водночас ніхто з присутніх на зустрічі не зміг назвати точну кількість осіб, у яких виникли такі проблеми. Так само цю інформацію не було надано і пізніше, хоча представники громади й пообіцяли надіслати її на електронну адресу. Загалом турки-месхетинці є основною рушійною силою, на яку спирається ДУМУ в цьому регіоні.

Представники громади також активно обговорювали проблему, що Грузія досі не надала їм можливості повернутись до Месхетії, і просили представників дослідницької групи звернутись до міжнародних організацій із проханням посприяти їхньому поверненню на історичну батьківщину. У коментарях із приводу суспільно-політичної ситуації представники громади неодноразово виказували ностальгію за часами СРСР, коли не було кордонів та конфліктів, зокрема, один із турків-месхетинців зазначив: “Росіяни, українці, білоруси – це один народ. Як їх можна розділити?”

Село Виноградівка Баштанського району Миколаївської області

Незважаючи на те що громада турків-месхетинців Миколаївщини є лише третьою за чисельністю серед населення в областях, саме тут вона виглядає найбільш потужною. Турки-месхетинці із вдячністю згадують, що в Україні їх зустріли добре. У Виноградівці спочатку вони проживали в гуртожитку, пізніше радгосп створив будівельну бригаду, яка відновлювала житло, збудоване для чорнобильців, а також надавала можливості для будівництва приватного житла, чим і скористалися турки-месхетинці. Вони самі збудували собі житло. У процесі розподілу житла працівники залишали будівельну бригаду, оскільки переходили на інші види роботи. Водночас невелика група турків-месхетинців залишилась “у будівництві”. Потім коштом громади до поселення, що утворилось на околиці села, були проведені всі необхідні комунікації – електрика, водогін і газ.

У селі Виноградівка в місцевій школі є викладання турецької мови як навчального предмета. Посольство Туреччини допомагає з підручниками та художньою літературою турецькою мовою для шкільної бібліотеки. Викладачі турецької мови – з місцевих, самоуки. Також у родинях дивляться турецьке супутникове телебачення. Турки-месхетинці відзначають відмінність своєї говірки від літературної турецької мови: кажуть, що у їхньому лексиконі є “старотурецькі слова”, а також запозичення з російської, в той час як літературна турецька має запозичення з інших мов, наприклад англійської. Також зазначають, що певні запозичення в розмовну мову турків-месхетинців є навіть з української мови, що відчувається в дітей, які відвідують україномовні школи. Турки-месхетинці послуговуються кириличною абеткою для письма турецькою мовою, однак без проблем читають тексти літературною турецькою мовою на латинській абетці.

Представники старшого і середнього поколінь турків-месхетинців навчилися переважно читати і розуміти українську мову, але не писати і розмовляти. Респонденти згадували, що на початку свого перебування в Україні швидше адаптувалися до умов ті, хто в Узбекистані навчався в російськомовних школах, а ті, хто навчався узбецькою, мали проблеми із соціалізацією. Зокрема, до Виноградівки потрапили переселенці з Ташкентського району, де російські школи були більш поширені. Молоде покоління, яке вже закінчувало середні школи в Україні, добре володіє українською мовою, родини намагаються влаштувати дітей на навчання в регіональні вищі навчальні заклади. Деяка частина турків-месхетинців здобуває вищу освіту в Туреччині. За словами представників громади, раніше Туреччина надавала квоти для абітурієнтів турків-месхетинців з України. Нині система змінилася, і всі абітурієнти, незалежно від походження, проходять конкурсний відбір.

Натомість, за даними соціологічного дослідження громади турків-месхетинців у Харківській області, навіть після 17 років проживання в Україні близько 70 % дітей дістають освіту лише на рівні 9 класів.

Турки-месхетинці Миколаївщини, як і скрізь, зайняті переважно в сільському господарстві. Однак протягом останніх років через подорожчання комунальних послуг, зокрема вартості води для ведення зрошувального землеробства, традиційне господарство громади втрачає рентабельність. Респонденти згадують, що мають господарські конфлікти з місцевими підприємствами агрохолдингу “Сандора”. Великою мірою трудову зайнятість туркам-месхетинцям Миколаївщини забезпечували будівельні компанії Туреччини, які працюють в Україні. Зокрема, турки-месхетинці згадують, що працювали на будівництві терміналу D Міжнародного аеропорту “Бориспіль”, а також на будівництві автошляхів, житлових будинків, інфраструктури мобільного телефонного зв’язку в різних регіонах України. Члени громади нарікають, що в період правління В. Януковича ці фірми частково змушені були згорнути свою діяльність в Україні через економічну кризу та корупцію фіскальних і регуляторних органів.

Представники громади на Миколаївщині зазначають, що проживають із грузинськими курдами однією громадою і серед молоді “вже мало хто буде знати, хто з них турок, хто курд”. Релігійну освіту турки-месхетинці з Виноградівки здобувають у Криму. На Миколаївщині, як і на Херсонщині, турки-месхетинці є об’єктом суперництва різних мусульманських релігійних організацій, передусім ДУМУ та ДУМК. Респонденти дослідницької групи заявили, що для них ближче ДУМК, бо вони мають застереження щодо особи муфтія ДУМУ шейха Ахмеда Таміма.

Виноградівські турки-месхетинці стежать за подіями в Україні та світі, а також за життям громад в інших регіонах. Причинами конфлікту на Сході України респонденти з Миколаївщини називали як російську пропаганду, так і радикалізм нової влади, зокрема її категоричну позицію щодо статусу російської мови. Навіть говорили про “насадження української мови”. Представники громади зазначають, що на виборах весь час підтримують провладних кандидатів та політичні сили (неважливо, чи В. Януковича, чи П. Порошенка). Для турків-месхетинців взагалі характерна лояльність до чинної влади регіону проживання. У контексті подій у Криму та на Сході України представники висловлюються таким чином: “На чийй землі ти проживаш, чий хліб їси, за того й повинен воювати”. Респонденти старшого покоління знають і пишаються бойовим внеском свого народу в перемогу СРСР над нацистською Німеччиною в 1945 році і запевняють, що серед турків-месхетинців “не було жодного зрадника”.

Разом з тим представники громади на Миколаївщині підтверджують конформістську позицію турків-месхетинців стосовно режиму “ДНР” на територіях, підконтрольних бойовикам, але виправдовують це вкрай важким матеріальним становищем. Щодо кількості турків-месхетинців у підрозділах, залучених до проведення АТО, представники громади не мають певних даних, але можуть пригадати принаймні одного добровольця, якого не взяли до війська. Серед турків-месхетинців наявні офіцери запасу, переважно військово-інженерних спеціальностей.

За словами представниці Миколаївської ОДА, турки-месхетинці були першими, хто прийшов просити про допомогу для представників свого етносу, яким, можливо, доведеться переїхати із зони АТО [Інтерв’ю зі співробітниками Миколаївської...]. Також активними у процесі надання допомоги внутрішньопереміщеним особам були роми та азербайджанці. Завдяки вчасному реагуванню представників національних меншин область виявилася спроможною на перших порах принаймні оперативно перевести соціальні виплати для незахищених категорій громадян на місце їхнього нового перебування, було вирішено питання із влаштуванням дітей

переселенців до школи, однак якоїсь матеріальної компенсації чи грошової допомоги переселенцям від держави надано не було.

Громада турків-месхетинців Миколаївщини опікувалася не лише переселенцями у відповідну область, а й біженцями із зони конфлікту до РФ. Виноградівські активісти вже встигли здійснити ознайомчий візит до Ростова-на-Дону, щоб перевірити становище, в якому опинились турки-месхетинці – біженці з Донецької області. За інформацією, яку вони нам надали, більшість турків-месхетинців, що потрапили до РФ, наразі перебувають у важкому матеріальному становищі, до того ж у напівлегальному статусі. До Росії вони потрапили через “коридор”, який їм зробили російські військові і бойовики. Вони там опинились без документів і без можливості працевлаштування. Отримання законного статусу в Росії вимагає відмови від українського громадянства, а значить, не гарантує можливість повернення до свого дому. Приймаючою стороною для біженців-турків з російського боку стали родичі. Вони ж є єдиним джерелом матеріальної допомоги. Однак родини турків-месхетинців є доволі великими як у Росії, так і в Україні, тому утримувати в невеликих приміщеннях до 12 осіб гостей тривалий час для них проблематично. Така ситуація, а також початок навчального року, на думку голови Міжнародного товариства “Ватан” в Україні Марата Расулова, стали причиною повернення турків-месхетинців з Росії принаймні на звільнені території [Інтерв’ю з головою Міжнародного...].

Попередні висновки

Найбільші громади турків-месхетинців в Україні проживають у Донецькій, Херсонській та Миколаївській областях. Внаслідок зовнішньополітичного конфлікту, який розпочався навесні 2014 року окупацією Криму, а продовжився збройним заколотом і бойовими діями на Сході України, турки-месхетинці Донецької області опинилися в зоні проведення Антитерористичної операції. Дослідницька група змогла відвідати громаду м. Слов’янська, представники якої пережили окупацію бойовиками “ДНР” та бойові дії в ході визволення міста підрозділами АТО. Частина громади була змушена тимчасово покинути зону небезпеки і переселитися в інші регіони України, а також за кордон – у Росію і Туреччину. Турки-месхетинці Херсонщини та Миколаївщини, з якими спілкувалася дослідницька група, виступили в ролі сторони, що приймає переселенців.

Громада з м. Слов’янська зазнала значних матеріальних збитків від ведення бойових дій. Незважаючи на розорення основного джерела заробітку – сільського господарства, – біженці та переселенці після звільнення міста силами АТО повертаються до своїх домівок. Частина біженців зі Слов’янська досі перебуває в Російській Федерації, де зазнає дискримінації як негромадяни. Турки-месхетинці зазначають, що допомога їм надходить переважно від недержавних організацій та рідні.

Громада смт Чаплинка бере участь у допомозі переселенцям з Донбасу. При цьому місцеві турки-месхетинці відчують дискомфорт через появу особливого режиму на адміністративному кордоні Херсонської області та АР Крим. Ситуація в Криму та на Донбасі заважає нормальній комунікації з місцевими громадами турків-месхетинців та ускладнює доступ до ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Громада с. Виноградівки проявляє найбільшу активність у справі допомоги туркам-месхетинцям з Донбасу.

¹ У рамках проведення дослідження на тему “Близькосхідні діаспори в Україні: передумови міграції, сучасний стан та перспективи на майбутнє”, а також проекту “Українська миротворча школа” були заплановані польові дослідження сучасного становища групи мусульманських громад в окремих регіонах України. Відділом сучасного Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського було сформовано дослідницьку групу у складі

О. А. Сирінської (Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України), М. В. Майорова (Український інститут національної пам'яті), А. О. Майорової (аспірант НПУ ім. М. П. Драгоманова) та координатора регіонального відділення "Крим-SOS" на Півдні України В. М. Захарчука для дослідження становища громади турків-месхетинців в умовах конфлікту на Сході України, починаючи з весни 2014 року.

² ДУМК – Духовне управління мусульман Криму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Інтерв'ю з головою Міжнародного товариства месхетинських турків в Україні "Ватан" Маратом Расуловим, записане у с. Виноградівка Баштанського району Миколаївської області 2 листопада 2014 року.

Інтерв'ю з головою херсонського осередку товариства "Ватан" Аслановим Захаддіном 7 грудня 2014 року.

Інтерв'ю з імамом Червоного Молочара 14 листопада 2014 року.

Інтерв'ю з керівником ГО "Новий Слов'янськ" Олексієм Пивоваром 15 листопада 2014 року.

Інтерв'ю з представниками громади турків-месхетинців Херсонської області 6 грудня 2014 року.

Інтерв'ю з секретарем міськради Слов'янська Олегом Зонтовим 15 листопада 2014 року.

Інтерв'ю з членами громади турків-месхетинців у Виноградівці 2 листопада 2014 року.

Інтерв'ю зі співробітниками Миколаївської ОДА 1 листопада 2014 року.

Інтерв'ю зі співробітниками фонду "Мангуст", Херсонщина, жовтень 2014 року.

Малиновская Е. А. Турки-месхетинцы в Украине: этносоциологический очерк. Киев, 2006.